

ZÁRÓJELENTÉS

„TÁRSADALMI POLARIZÁCIÓ A MAGYAR ÉS A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÚJVÁROSI RÉGIÓKBAN: AZ ÁTMENET ÉS GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI”

(K 106169 SZÁMÚ KUTATÁSI PROJEKT)

KUTATÁSVEZETŐ: PROF. DR. SZIRMAI VIKTÓRIA DSC.

1. A kutatás céljai

A kutatási program pályázatban megfogalmazott célja az volt, hogy a magyarországi és a választott kelet-közép-európai (lengyel és szlovák) újvárosi térségek esetében megvizsgálja, hogy a poszt-szocialista átmenet és a globalizáció milyen hatással van a társadalmi polarizáció folyamataira, az újváros-térségi térbeli-társadalmi struktúrákra, a szegregáció alakulására, valamint a centrumok és a környékek közötti dichotómiák szerveződésére.

Az újvárosok kategóriájába Magyarországon 11 település sorolható: Ajka, Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány, Ózd, Paks, Százhalombatta, Tatabánya, Tiszaújváros és Várpalota. Az elemzések a városokra és a környező településeik által alkotott térségekre koncentráltak, különös tekintettel négy részletesebben – esettanulmányok formájában, szélesebb módszertani eszköztárra támaszkodva – vizsgált és bemutatott újvárosra; Dunaújvárosra, Kazincbarcikára, Komlóra, Tatabányára és térségeikre. A magyar újvárosok társadalmi polarizációs folyamatainak vizsgálatát két külföldi esettanulmány, a lengyel Tychy és a szlovákiai Nová Dubnica újváros-térségeinek feltárása egészítette ki.

A kutatás nem korlátozódott a fenti városok vizsgálatára és az esettanulmányok készítésére. Az újvárosi problematikát kelet-közép-európai kontextusban elemezte: körüljárta annak szerteágazó elméleti hátterét és történeti alakulását, a téma szempontjából releváns magyar, lengyel és szlovák urbanizációs folyamatokat is vizsgálta. Továbbá feltárta a magyarországi új (szocialista) és a régi (történelmi) várostérségek és a magyar nagyvárosi térségek főbb társadalmi polarizációs trendjeit és ezek hasonlóságait és különbségeit, valamint a szocialista újvárosok városszerkezeti és építészeti sajátosságait. Fontos szempont, hogy ez a projekt egyben egy korábbi OTKA-kutatás¹ szerves folytatása is volt, s így módon építkezett a meglévő, alapvetően magyarországi kutatási eredményekre, amelyek megfelelő kiindulási alapot adtak a kelet-közép-európai kontextus felé történő nyitáshoz is.

2. A kutatás módszerei

Az újvárosi problematika lehető legtöbb részletre kiterjedő feltárása érdekében a kutatás során mindvégig kiemelt szempont volt a módszertani pluralizmus, a kvantitatív és kvalitatív eszközök együttes alkalmazása. A különböző vizsgálati terek azonban egyúttal részben eltérő módszerek alkalmazását is szükségessé tették.

¹ A projekt címe: „Egy új városfejlődési modell szerveződése? Átmenet és globalizáció a magyarországi ún. újvárosokban és térségeikben” (OTKA K 81547; futamidő: 2010–2013)

A 11 magyar szocialista újváros társadalmi polarizációs folyamatainak feltárására alkalmazott fő módszer – a KSH-s statisztikai adatok elemzése mellett – a kérdőíves felmérésen alapuló reprezentatív szociológiai survey volt. Ennek eredményeként a 11 újváros-térség vizsgálatára összesen 2.274 fős mintán nyílt lehetőség, a mintába kerültek közül 1.230 fő az újvárosok, 1.044 fő pedig a városkörnyékek lakója. Mindkét csoport tovább bontható: az újvárosokon belüli mintázatok minél alaposabb feltárása érdekében helyi szakértőkkel (főépítészekkel és egyéb kompetens önkormányzati tisztségviselőkkel) egyeztetve valamennyi település esetében 13 övezeti típus² került lehatárolásra. A környező települések esetében statisztikai adatokon (pl. elérhetőségen, lakáshelyzetén, oktatási és egészségügyi mutatókon, foglalkoztatáson, vállalkozói és adózási aktivitáson, szociális ellátáson és egyéb mutatókon) alapuló rangszám-módszer segítségével városkörnyékenként 3 fejlett és 3 fejletlen település került kiválasztásra. Az itt megkérdezettek közül 596 fő fejlett, 448 fő pedig fejletlen településen él.

A kérdőív összeállításánál és a minta kialakításánál is kiemelten fontos szempont volt két korábbi (egy 2005-ös és egy 2014-es) nagyváros-térségi kutatás adatbázisaival való összehasonlíthatóság, amely az adatelemzés során számos kérdésfelvetés tesztelésére nyújtott lehetőséget. A vizsgált újváros-térségekben lekérdezett személyek kiválasztása a „véletlen séta” valószínűségi mintavételi eljárás módszerével történt. Az adatfelvétel első hullámára 4 városban (2014. november 17. – december 10. között), második hullámára pedig a további 7 városban (2015. január 09–25. között) került sor, az adatbázis kialakítása, tisztítása és súlyozása 2015 áprilisáig tartott. A több szempontú súlyozás eredményeként az újvárosok és környékük mintája megfelelő módon reprezentálja az adott települések lakosságát kor, nem és iskolai végzettség szerint.

A részletesebben vizsgált esettanulmány-tereppek (azaz Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Tatabánya és térségeik) esetében a kérdőíves adatfelvételt további módszerek egészítették ki. Települési szinten, vagyis az újvárosok és környező településeik viszonyának feltárására a KSH Népszámlálási adatait, a település alatti szinten – azaz a városokon belüli (övezeti) sajátosságok vizsgálatára – pedig a KSH Kutatószoba szolgáltatásának adatait (az egyes újvárosi övezetek népességének demográfiai és gazdasági mutatóit) használtuk fel. (A KSH Kutatószoba igénybevétele 2014 nyarán került sor.) A statisztikai adatok árnyalása céljából, valamint a fontos helyi aktorok viszonyainak feltárása érdekében mélyinterjúk is készültek (önkormányzati tisztségviselőkkel, vállalkozókkal, civil szervezetek képviselőivel, egyházi vezetőkkel stb.).

Tychy és Nová Dubnica esetében a külföldi partnerek – az NKFI Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium elnökének engedélyével összhangban – 10-10 mélyinterjút készítettek. Az interjúk fő sarok pontjai az újváros-térségek múltbeli városfejlődése és jelenlegi társadalmi-gazdasági jellemvonásai voltak, különös tekintettel a poszt-szocialista átmenet és a globalizáció hatásaira. Az interjúalanyok között szerepeltek egyrészt szakértők (várostervezők, építészek, geográfusok, történészek, etnográfusok stb.), másrészt döntéshozók és kiemelt helyi kulcsszereplők (a települési önkormányzatok tisztségviselői, például városfejlesztési osztályok és kulturális osztályok vezetői, civil szervezetek képviselői, szociális munkások stb.). A külföldi partnerek a mélyinterjúk mellett releváns társadalmi és gazdasági adatokat is gyűjtöttek lengyel és szlovák nemzeti statisztikai adatbázisokból.

² Városcentrum; Városias, hagyományos beépítésű lakóterület (központköri) (magas és alacsony státusú); Lakótelep (magas és alacsony státusú); Kertvárosi családi házas (magas és alacsony státusú); Falusias jellegű családi házas (magas és alacsony státusú); Villanegyed; Lakópark; Zártkert, üdülőövezet; Szegénytelep, szükséglakás, munkásnegyed, munkástelep

3. A kutatás menete és legfontosabb eredményei

A projekt első fázisában (2013. január 1. – december 31. között) került sor a téma magyar nyelvű és nemzetközi szakirodalmának áttekintésére, valamint a kutatás elméleti háttérének megalapozására, amelynek eredményeként „*Szempontok az egykori szocialista újvárosok társadalmi polarizációs folyamatainak vizsgálatához*” címmel résztanulmány készült (18 p.). Ezzel párhuzamosan – elsősorban a 2011-es Népszámlálásra támaszkodva – megkezdődött a statisztikai adatok összegyűjtése és elemzése a 4 esettanulmány-városra (összesen 51 oldal terjedelemben), továbbá demográfiai és gazdasági adatokat ábrázoló tematikus térképek készültek a vizsgált újváros-térségekről (összesen 19 oldal terjedelemben).

A 2014. január 1. – december 31. között tartó második projekt-fázisban vették igénybe a kutatócsoport tagjai a KSH Kutatószoba szolgáltatásait (a tavasztól kezdődő tárgyalásokat és szerződéskötést követően 2014 nyarán, június–július hónapokban). Az itt végzett vizsgálatok legfontosabb hozadéka a választott magyarországi esettanulmány-városok addig feltáratlan belső társadalmi strukturális jellegzetességeinek, térbeli-társadalmi polarizációs folyamatainak, a szegregációs mintázatainak leírása. Az év második felében valamennyi magyarországi újváros esetében megtörtént az övezetek lehatárolása, majd 2014. november 17. – december 10. között lezajlott a kérdőíves adatfelvétel első hulláma (a 4 esettanulmány-városban).

A kutatás 2015. január 1. – december 31. közötti harmadik fázisában, a kérdőíves adatfelvétel második (a további 7 újváros-térségre kiterjedő januári) hullámát követően 2015 áprilisában elkészült az adatbázis (N = 2.274). Ennek eredményeként kezdetét vette az adatelemzés, majd erre – valamint a korábbi irodalomfeltáró és terepi munkára – alapozva a tanulmánykötet fejezeteinek készítése. Az eddigi magyarországi részeredmények bemutatása, valamint a külföldi esettanulmányok előkészítése érdekében 2015. december 15-én (nemzetközi) műhelyvita megrendezésére került sor Budapesten, az MTA TK Szociológiai Intézetében. A két külföldi esettanulmányt készítő partner (a Lengyel Földrajzi Társaság képviselőjében Grzegorz Węclawowicz, a Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének képviselőjében pedig Peter Gajdoš) Skype-kapcsolaton keresztül vett részt a megbeszélésen. A külföldi partnerek által kért határidő-módosítást (amelyet elsősorban a tervezettnél lassabban haladó lengyel és szlovák terepmunka indokolt), s így a projekt futam idejének fél évvel (2016. június 30-ig) történő meghosszabbítását az NKFI Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium elnöke engedélyezte. Az év második felében megkezdődtek az egyeztetések a készülő könyvfejezetek angolra fordításának és angol nyelvi lektorálásának részleteiről (amelyekre a Kollégium elnöke ugyancsak engedélyt adott), valamint a kötet tördelési és nyomdai munkálatainak minél hatékonyabb ütemezéséről.

A kutatás legfontosabb eredményeként Szirmai Viktória szerkesztésében 2016 júniusában tanulmánykötet jelent meg „*Artificial Towns*” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe” címmel, 501 oldalas terjedelemben (a kötet kiadója az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontja). Az NKFI Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium elnökének engedélye alapján olyan szerzők tanulmányai is helyet kaphattak a kötetben, akik a pályázatban nem nevesítettek, ugyanakkor a vizsgált kérdéskörök elismert kutatói (valamint az OTKA-kutatócsoport tagjaival korábbi közös munkatapasztalattal rendelkeznek). A kötet a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint térítésmentesen olvasható, közzététele – egy erre a célra létrehozandó weblap formájában – folyamatban van.

2016. június 24-én a kutatás főbb eredményeit bemutató nemzetközi konferenciára (és egyben könyvbemutatóra) került sor, amelyen a projektben résztvevő magyar kutatók és a kötet további hazai szerzői mellett a lengyel esettanulmányt készítő Grzegorz Węclawowicz, a konferencia témájának nemzetközi szinten elismert kutatója is előadással vett részt. Węclawowicz Professzor 2016. június 23-án (a zárókonferenciát megelőző napon), „*Social and Economic Challenges for the Polish Urban Areas in the Central European Context*” címmel akadémiai szimpóziumot³ tartott az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet kutatói számára. Budapesti látogatása egyúttal a Lengyel Földrajzi Társaság és az MTA TK Szociológiai Intézete között megpályázott partnerségi kapcsolat eredménye, amely a jövőbeni együttműködési lehetőségek (közös publikációk, kutatási projektek) áttekintését és megvitatását is elősegítette.

³Az esemény részletei: http://www.socio.mta.hu/uploads/files/2016/jourfixe45_weclawowicz.pdf

4. A kutatás eredményeiből született publikációk és konferencia-előadások

A kutatás eredményeit tartalmazó tanulmánykötet:

Szirmai, V. (Ed.) (2016): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest (501 p.)

A tanulmánykötet fejezetei:

Szirmai, V. (2016): Preface. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 15–20.

Szirmai, V. (2016): European New Towns in the 21st Century: An Introduction. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp.23–40.

Szirmai, V. (2016): “Socialist” New Towns Development: The Formation Period. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp.41–46.

Szirmai, V. (2016): The Main Characteristics of East-Central European Urbanisation Processes. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp.47–54.

Szirmai, V. (2016): Social-Spatial Mechanisms and Urban Changes in Hungary. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 55–64.

Węclawowicz, G. (2016): Urban Development in Poland, from the Socialist City to the Post-Socialist and Neo-Liberal City. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 65–82.

Gajdoš, P. (2016): Developmental Changes in Slovakia’s Socio-Spatial Situation. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 83–131.

Schuchmann, J. (2016): Social Polarisation in Tatabánya and its Region. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 135–164.

- Baranyai, N.(2016): Social and Economic Transition in Dunaújváros and its Region. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 165–196.
- Halász, L. (2016): Social and Economic Transformation in Komló and its Region. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 197–215.
- Berki, M. (2016): Economic Restructuring and Social Polarisation in Kazincbarcika and its Region. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 217–244.
- Węclawowicz, G. – Mliczyńska-Hajda, D. (2016): The Former „New Socialist City” in the Neo-Liberal Condition: The Case of Tychy in Poland. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 245–268.
- Gajdoš, P. – Moravanská, K. (2016): Nová Dubnica and its Region: The Slovak Case Study. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 269–313.
- Csizmady, A. – Ferencz, Z. (2016): Social Polarisation Mechanisms in the Hungarian New Town Regions: Similarities and Differences between the Hungarian New Towns and Large Urban Regions. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 315–339.
- Rechnitzer, J. –Berkes, J. –Páthy, Á. (2016): Post-Socialist New Towns in the Urban Network. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 341–369.
- Csizmady, A. (2016): The Hungarian Old and New Towns: The Results of the Comparative Analyses. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 371–402.
- Kissfazekas, K. (2016): Urban Structures and Architectural Specificities in the Post-Socialist New Towns. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 403–437.
- Szirmai, V. (2016): The Main Social Polarisation Features of the East-Central European New Town Regions. In: Szirmai, V. (Ed.): *“Artificial Towns” of the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*. HAS Centre for Social Sciences, Budapest, pp. 439–456.

A kutatás eredményeit tartalmazó egyéb dokumentum:

Szirmai V. (2016): A térbeli-társadalmi polarizáció főbb jellemzői a kelet-közép-európai új városi térségekben. Kézirat, 20 p. (a publikáció előkészítés fázisában van)

A kutatási eredményeket bemutató előadások a zárókonferencián:

Szirmai Viktória: „New Towns and Their Regions in East-Central Europe in the 21st Century”
“Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe” Nemzetközi konferencia és könyvbemutató (Budapest, 2016. június 24.)

Grzegorz Węclawowicz: „New Towns’ Development in Poland and in Slovakia: Similarities and Differences between the Two Countries’ New Town Regions”
“Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe” Nemzetközi konferencia és könyvbemutató (Budapest, 2016. június 24.)

Csizmady Adrienne: „A magyar és a kelet-közép-európai új városi térségek fő társadalmi polarizációs problémái” című kerekasztal-beszélgetés moderálása
A beszélgetés résztvevői: Baranyai Nóra, Berki Márton, Halász Levente, Schuchmann Júlia
“Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe” Nemzetközi konferencia és könyvbemutató (Budapest, 2016. június 24.)

Ferencz Zoltán: „A magyar és a kelet-közép-európai új városi térségek megújulási lehetőségei és probléma-megoldási eszközei” című kerekasztal-beszélgetés moderálása
A beszélgetés résztvevői: Berkes Judit, Páthy Ádám, Szirmai Viktória
“Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe” Nemzetközi konferencia és könyvbemutató (Budapest, 2016. június 24.)

A kutatási eredményeket bemutató egyéb konferencia-előadások:

Halász Levente: „Jól-lét deficit a magyarországi szocialista újjáépítésekben”
XI. Településföldrajzi Konferencia (Bük, 2014. április 17–18.)

Halász Levente: „Borsod-Abaúj-Zemplén – Hogyan születik újjá az elhúzódó szerkezetválság sújtotta észak-magyarországi megye?”
Magyar Földrajzi Társaság Turizmusföldrajzi Szakosztály (Budapest, 2015. november 10.)

Grzegorz Węclawowicz: „Social and Economic Challenges for the Polish Urban Areas in the Central European Context”
Akadémiai szimpózium, MTA TK Szociológiai Intézet (Budapest, 2016. június 23.)